

František Ryšánek

Dvě literární drobnosti

MAKARONSKÁ SKLADBA DETRIMENTUM
PACIOR

Makaronská skladba *Detrimentum pacior* se dochovala v jediném zápisu, a to na předeští štitenského sborníku, zv. Vyšehradský, v pražské universitní knihovně (sign. XVII F 9). V několikerych dosavadních vydáních skladby není dosud jednoty, jak ukazují nejen rozdíly ve čtení některých míst rukopisu, ale i různé pořadí strof. Rozdíly v strofickém uspořádání způsobila pisařova poznámka na 11. řádku zápisu: *Velud solis radius ut supra. Eminens ut gladius*. Je to pisařův odkaz k začátkům řádku 7. a 8. v rukopise, kde je vždy latinský verš s českým na jediném řádku.

Někteří vydavatelé si poznámky všimli, jiní ji nedbali a otiskovali skladbu podle rukopisu bez zmínky o poznámce. Jiní rozuměli poznámce tak, že místo ní dosazovali zmíněné dva řádky (7 a 8) a opakovali je na místě, kde je pisařova poznámka, tedy na řádku 11 a 12 (nepočítáme-li podle rukopisu samostatně české verše).

Tak první vydavatel skladby V. Hanka otiskl ji v *Časopise Společnosti vlasteneckého Museum* roku 1829 (roč. 3., str. 80–81) v článku *Dvě staré písně*. Chybně tam oznamuje, že nalezl „dvě arie v latinském rukopise as přes polovici patnáctého století“. Rukopis je však český, a je z konce století XIV. Hanka dal skladbě titul *Studiosus*. Poznámce zapisovatelově rozuměl tak, že se mají na označené místo znova vložit zmíněné dva řádky, *Velud solis radius až túha mě podjímá*. Text přepisuje tak, že na zvláštním řádku je verš latinský a na dalším verš český. Má tak skladba 32 veršů i s provedeným opakováním ve verších 21–24 (= v. 13–16). Pravopis latinského textu částečně upravuje (*patior* m. *pacior*, *quatior* m. *quacior*; *velut* m. *velud*, *coeli* m. *celi*, *turbatio* m. *turbacio*, *ratio* m. *racio*); chybně čet *obiuxatur batio* m. *obnixa turbacio*. V českých verších se jeho čtení a přepis odlišuje od rukopisu u některých slov: verš 4 *gegié krásu* m. rukopisného *gegy*, 6 a 8 *wóle*, *kóle* m. *wuole* a *kuole*, 18 *nelze* m. *nelzye*, 28 *rozplanúti* m. *wzplanuti*; ve v. 18 přepisuje rukopisné *kraffy*: *krasfíé*. Jiné odchylky v Hankově textu: do verše 10 na druhé místo, do verše 16 a 24 (= 16) na třetí místo vkládá citoslovce *ach*; podnět k tomu měl v pisařových zkouškách péra na levém prázdném místě listu, kde je přípisek toho druhu. Ve

verši 16 a v jeho opakování (v. 24) přepisuje *tuha*, ač v rukopise je kvantita označena: *túha*. Na začátku 4. verše přidává spojku *a*.

F. L. Čelakovský v *Rozboru staročeské literatury* v letech 1840 a 1841 (vyd. 1842, str. 146 pod č. III) se zmiňuje o vydání Hankově. Domnívá se, že Hanka skladbu *tu* a některé další vypsál z nějakého jiného opisu než z Vyšehradského rukopisu, proto podle tohoto rukopisu opravil Hankovo chybné čtení *rozplanúti* na *wzplanúti*. Na tom přestal, pokud se týká naší skladby, a zmínil se ještě o dalších veršovaných přípiscích ve Vyšehradském rukopisu. Otiskuje odtud ještě další skladby: *Anděliku rozkochaný* (s odkazem na vydání Palackého), *Paní milá* a *Juž se od tebe pryč beru*.

Znovu otiskl tuto báseň Julius Feifalik v *Altöechische Leiche, Lieder und Sprüche des XIV. und XV. Jahrhunderts* (Sitzungsberichte d. Wiener Akademie, Phil.-historische Klasse, sv. 39, 1862, č. XVIII). Také jako Hanka opakuje verše 13–16 (= 21–24). Ve verši 7 čte správně *obnixa turbacio* a opravuje tak chybné místo Hankova otisku (i Výboru). Ve verši 16 (a 24) čte *túha mě projímá* m. *podjímá* (podle *srdce projímá* ve v. 14); rovněž chybně čte ve v. 13 *salis* m. *solis* a ve v. 4 *pro jejie* m. *její*. K v. 22 poznamenává: „Statt dieser Zeile steht im D. bloss ut supra, ebenso ist Z. 24 in der Handschrift nicht ausgeschrieben.“ Také Feifalik po Hankovi opakuje na místě připomínky písařovy ony čtyři verše.

Roku 1863 otiskl všechny veršované přípisky z Vyšehradského rukopisu Ig. J. Hanuš v *Malém výboru ze staročeské literatury* (str. 94, č. 7, které však není nadepsáno). Vychází z rukopisu a otiskuje poznámku písařovu *ut supra* a opakuje strofu podle rukopisu v této formě:

Velud solis radius
(ut supra)
eminens ut gladius
(ut supra).

Ve v. 18 klade za *nelzie* do závorky s otazníkem *nenie*; ale dává do závorky i slovo *sunt* ve v. 27, ačkoli je rukopisný zápis jasný: *tua ut sunt punica*.

Druhý díl *Výboru z literatury české*, připravený K. J. Erbenem, přinesl tuto báseň roku 1868 v oddíle *Písň světské* (sl. 646) s titulem a čtením Hankovým. Nalezneme tam i chyby Hankovy a jeho vložky *ach* i *a*. Jsou tam však i některé odchylky od vydání Hankova: ve verši 2 *nyní*, H. *nynie*; 4 *její*, H. *gegié*; 6 *její*, H. *gegié*; 8 *kole*, H. *kóle*. Po verši 12 nemá jako Hanka čtyřverší začínající *Velut solis radius*, nýbrž strofu *Coeli sub cacumine* (t. j. u Hanky v. 17–20); teprve potom připojuje podle poznámky písařovy *Velut solis radius* atd., které Hanka uvedl jako verše 13–16 a znovu je opakoval jako verše 21–14. Ve verši 14 čteme *nenie*, H. *nelze*

(rukopis *nelzye*); 20 *túha*, H. *tuha*; 24 shodně s Hankou uvádí chybné *rozplanúti*.

Opět s některými změnami vydal báseň roku 1910 V. Ertl v *Čítance pro vyšší třídy škol středních*. Shodně s Výborem přepisoval místo rukopisného *nelzye* (u Ertla v. 18) a *wzplanuti* (v. 28): *nelze* a *rozplanúti*. Na začátku verše 4 nedoplňuje a přidané Hankou a převzaté Výborem, a také nepřejímá — tentokrát ve shodě s Výborem — Hankovu úpravu s vloženým *ach*. Poznámky písařovy u čtyřverší *Velut solis radius* nedbá a zařazuje je jako verše 13—16, takže v jeho prepisu má báseň 28 veršů v sedmi strofách, tedy stejně jako ve Výboru, ale s opačným pořadím strofy čtvrté a páté. Naproti tomu u Hanky a Feifalika má báseň při opakování čtyřverší 32 veršů.

S edicí Ertlovou se shoduje i poslední vydání této skladby Janem Vilikovským v knize *Staročeská lyrika* z roku 1940 (str. 70—71, poznámky na str. 184). Také on nepřihlédl k poznámce písařově a vůbec se o ní nezmiňuje. Při prepisu básně stejně jako Feifalik latinský pravopis neupravuje. Podle rukopisu má ve verši 6 *její vuole* a ve v. 8 *kuole*, jak přepisoval i Ertl. S Ertlem se však rozchází ve v. 18, kde místo *nenie* má podle rukopisného *nelzye* přepis *nelze*; jotace je v tomto slově Vilikovským pominuta.

Po tomto přehledu se ještě jednou vracíme k rukopisnému dochování skladby. Především k poznámce písařově. Rozumím jí tak, že písař, když si poznamenával skladbu, psal z paměti, neopisoval z předlohy; přitom sloku 4 (*Velud solis radius* atd.) napsal napřed, před *Coeli sub cacumine* atd. Ale omyl zpozoroval a poznámkou naznačil, že patří sloka ta za sloku *Coeli sub cacumine*, nikoli před ní. Tak jí rozuměl také vydavatel Výboru: *Velud solis radius ut supra | Eminens ut gladius*.

Myšlenkový pochod žádá této změny. Verš 12 končí se slovy *Každý tvů krásu chválí*. K tomu se hodí dobře pokračování: *Coeli sub cacumine nelžě kraššie tváři*. Rovněž k verši *rovna slunečné záři* hodí se verš *Velud solis radius*. Při pořádku slok, jak je tiskne Ertl, mluví se o kráse, pak o slunci a zase o kráse a slunci; roztrhává se zbytečně, co přirozeně k sobě náleží. Je tedy správný pořádek slok tento: 1. Detrimentum patior, 2. Regitur nunc ratio, 3. Nam eius absencia, 4. Celi sub cacumine, 5. Velud solis radius, 6. Electa cordis unica, 7. Careo hoc famine.

Ve vydáních někteří nahrazovali rukopisné *nelzye* slovem *nenie* ve verši *nelžě kraššie tváři*, ale zbytečně, neboť autor líčí v tomto verši krásu a chce asi říci: nejen že není krásnější tváře, ale nemůže býti ani. V rukopise chybí sloveso, ale snad to bylo *-j: nelžěj¹*. Smysl verše by pak byl: nemožna (jest) krásnější tvář.

¹ Srov. v Gebauerově slovníku *jest nelžě, nenie lzě čeho* v hesle *lzě* a příklady tam uváděné: *toho ť nelze bude tobě* Kat. v. 3200; *nelzey (= nelze j') duši odpočinutie, jediné v pravdě* Šach. 294a; *ač jest lzie obé, a nenie-li lzie obého* Kruml. 183b.

Závěrem připojujeme celé znění skladby:

Detrimentum pacior
nynie i v každém času.
Usque ad mortem quacior,
vše pro její krásu.

5 Regitur nunc ratio
vše podlé jejie vuole.
obnixa turbacio
jakžto meč srdce kuole.

Nam eius absencia
10 mě smutného pálí.
O felix essencia!
Každý tvú krásu chválí.

Celi sub cacumine
nelžě (j') kraššie tváři,
15 zodyaco fulmine
rovna slunečné záři.

Velud solis radius
zrakem srdce projímá.
Eminens ut gladius
20 túha mě podjímá.

Electa cordis unica,
nedaj mi zahynúti!
Tua ut sunt punica,
túhúť chci vzplanúti.

25 Careo hoc famine,
bych mohl vše vypraviti.
Vale in Dei nomine,
ten tě rač uzdraviti.

DŘOBNÝ PRAMEN K HÁDÁNÍ PRAVDY A LŽI
CTIBORA TOVAČOVSKÉHO

V kapitole CXXXI Hádání v řeči Lži na 113b čteme:

Neb kteří jsú prvé tvé předky ctíli, i tebe též ctíti budou; a při kvasitelých nemá člověk seděti, ale vždy něco smysliti utěšeného, aby se srdce nermutilo, aniž to hřích dokonalý muož položen býti, o níž[!] člověk jedná a jeho nedokonavá. Neb i co pěknějšího neb kraššího býti muož, jedno jako na tom světě vidíme? A kterak divný jest nebeský příbytek, u povětří veselém, v světlosti slunce a v přibývání a ubývání měsíce, v rozličnosti a v běhu hvězd! Kterak jest rozkošná země v lesích i v kvítí, v sladkosti ovoce, v lukách, v polocích i v jiných místech skalních, a rozličného kamení i perel; v běhu koňském, jelením a jiných honných zvířat, v psech i v ptačím lovu, v rybím lovu a myslivosti; v peřt jako malovaném rozličných plákuov, v malování divném řemeslníkuov rozličných vtipných; v zahradách a ovotci rozličné chuti; a zvučných trub, píšťal i rozličných strun a hudeb, zpěvákuov, zpěvákyň a na ně vzhledání i přípravy jich! K tomu v rozličných hrách: šachovních, kostečních, karetních i vrhcábných; v skocích, honbách, kolbách a turnajuov [!] křepkosti lidské i hovadské. To by ty, Pravdo, ráda všecko zahladila a od toho všecky vedeš.

Rud. Urbánek v *Dějínách* III, 2, str. 676 cituje toto místo a píše o něm: „Citíme v něm přes umělé zastření závojem nesympatické husitovi řečnice [t. Lži] tep srdce autorova. Nevím, zda lze v české literatuře husitského století 15. najíti obdobu tohoto již téměř renesančního projevu, jenž v nestřežené chvíli unikl autorovi nejen jako jeho osobní výraz, nýbrž... měl platnost širší.“

Ale celé toto místo je psáno podle starého, Augustinovi neprávem v středověku přičítaného spisu Ambrože Autberta *De conflictu vitiorum et virtutum*, u nás přeloženého předtím a několikrát vzdělaného Tomášem Štítným, ve sborníku Vyšehradském, o sobě v rukopise Kateřiny Větší, v Řečech besedních, ve sborníku drobných spisů Musejním. Je to kapitola 26., v níž Milování světa líčí krásu světa, úkazů na nebi, půvabů na zemi, rozličných radovánek, kratochvilných her a panských zábav.

Na začátku řeči Lži ukazují některá slova a myšlenky, že Ctibor znal celý spis latinský. „Tebe též ctíti budou“ je snad ohlas toho, co inanis

gloria praví: „Age bonum, quod vales, ostende cunctis bonum, quod agis, ut bonus a cunctis dicaris... ut nemo te contemnat, nemo te despiciat, sed universi tibi honorem persolvant“, kap. III. Zmínka o kvasitelích je způsobena snad výklady o ventri ingluvies, cap. XX. „Něco smysliti utěšeného“ je podle kap. XXI Inepta laetitia: „Egredere in publicum laetus, dic aliquid foris, unde vel tu vel proximi rideant, fac eos laetos tua laetitia.“ O smilstvu zamýšleném, ale nedokonaném skutkem mluví v kap. XXIV Luxuria: „Numquid damnandum aliquid agit is, qui in corde libidini consentit et ad opus concupitae libidinis non pertransit?“ V dalších výkladech překládá Ctibor kapitolu o Milování světa (kap. XXVI), něco z ní vypouští, ale zase některé kratochvíle rozvádí a nově přidává.

Beatae vitae felicitas. Amor praesentis vitae dicit: Quid pulchrius, quid honestius, quid venustius, quidve potest esse delectabilius, quam quod in praesenti vita quotidie cernimus! O quam mirabilis caeli camera in aere iucundo, in lumine solis, in augmento lunae atque defectu, in varietate stellarum et cursu! Quam oblectabilis terra in nemorum floribus, in fluctuum (fructuum) suavitatibus, in pratorum rivulorumque amoenitatibus, in segetum culmis luxuriantibus, in vinearum foliis et botrionibus plenis palmitibus, in silvarum umbris et planis exitibus, in equorum et canum cursibus, in cervorum et caprearum saltibus, in accipitrum volatibus, in pavorum, columbarum turturumque pennis et collis, in domorum pictis muris et laquearibus, in organorum omniumque musicorum tinnulis cantibus, in mulierum venustis aspectibus earumque superciliis et crinibus, oculis et genis, gutture et labiis, naso et manibus, atque extrinsecus adhibitis auro et gemmis distinctis monilibus, et si qua sunt alia, quae modo non recolit sensus.

Ctibor měl před rukama latinský text, nikoli překlad nebo vzdělání Štítného, a překládá doslovně, pokud tlumočí předlohu. Vidíme to na tom, že latinská podstatná jména překládá zase podstatnými jmény, Štítný substantiva rozvádí ve věty. Camera caeli *příbytek nebeský* Tov., *Ó kak jest divně nebe obchránilo veš svět*, Štít.; in augmento lunae et defectu *v přibývání a ubývání měsíce* Tov., *a také, že měsíc se tak divně mění, ano jeho večas přibývá, večas ubývá* Štít.; in varietate stellarum et cursu *v rozličnosti a v běhu hvězd* Tov., *Kak jest divná rozličnost hvězd a divný jich běh* Štít. O půvabech ženských Ctibor vynechává, zbytek je jen u zpěvákyň, stručná zmínka. Zato rozvádí různé druhy myslivosti, her, přidává i rytířské zábavy (kolby, turnaje), panské kratochvíle.

Čerpal-li Tovačovský z latinské předlohy, a to ještě v mladších letech, kdy skládal svůj spis, vyvrací se tou skutečností chybný dosavadní názor o jeho poměru k latině. Palacký o něm v té věci napsal: „Vychován ve vlasti pilně sice, ale stranným vedením husitských kněží, kteří v blízké Tovačovu Kroměříži měli hlavní sídlo učení svého, tak, že ani nenabyl důkladnější známosti jazyka latinského,“ Riegrův *Slov. nauč.* Ten úsudek

o něm se potom opakuje a ještě postupem času stupňuje. „Ani on nebyl veden k studiím klassickým, latinu znal jen chatrně, ani neprošel vlašskou školu diplomatickou,“ J. Vlček, *Děj. lit.* I, 1897, str. 203; „neuměl ani latinsky,“ Jakubec, *Děj. lit.* I², 1929, str. 529. Nejdále zašel Vinc. Brandl, jenž v *Ottově Slov. nauč.* V, str. 373 napsal: „Ctibor Tovačovský z Cimburka jsa vychován od husitských kněží, kteří klassických studií neznali, nenaučil se ani latině. Tu se ukázal nedostatek klassických studií při něm... Ctibor byl nepřitelem latiny, které neznal; proto také jeho vnuknutím roku 1480 vypuzena latina z desek zemských a nařizeno, aby již napotom všechny vklady do desk psaly se jen česky.“

Latinsky uměl, když čerpal z latinského traktátu; z toho, že jeho přičiněním vklady byly zapisovány česky, nelze usuzovati o jeho nenávisti k latině. Usnesení roku 1480 stalo se „s volí pana hejtmana Ctibora Tovačovského a pánuov i všie země... A k tomu páni pro obec i pány komorníky svolili, pro menší práci a lepší rozum těm, kteříž latině neumějí a mnozí latinu k svému rozumu vykládají, aby prostý rozum český stál.“ Byla to věc praktická. Dříve český vklad se překládal do latiny a byla s tím práce; potom zase při sporech se překládal do češtiny, při překládání se mohly vlouditi omyly, a také ti, kteří latinsky uměli, vykládali si spornou věc v svůj prospěch. Byl-li vklad zapsán česky, ukazoval prostý smysl českých slov, oč vlastně jde, a nebyly možny vytáčky překrucováním významů českých. Odstranilo-li se nepohodlné úřadování a zbytečné překládání do latiny a z latiny do češtiny, byl z toho prospěch pro strany i pro úředníky. Bylo to usnesení rozumné a není v něm možno spatřovati nenávisti k latinským studiím a latině vůbec, není v tom ani doklad, že Ctibor neuměl latinsky.